

Les “Rundayes de Mallorca” de l’Arxiduc Lluís Salvador: una aproximació espeleològica

Joaquín GINÉS ^{1,2} i Angel GINÉS ^{1,2}

¹ Societat Espeleològica Balear. Palma. Email: jginesgracia@yahoo.es

² Grup de Recerca de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears. Palma.

Abstract

The abundant publications of Archduke Ludwig Salvator Habsburg-Lothringen are notable for their contributions to the geographical knowledge and natural sciences of the Balearic Islands, although he also made a noticeable task in his role as a folklorist. His book entitled “*Rundayes de Mallorca*”, published in 1895, is undoubtedly a remarkable contribution to the popular culture of the island, which gathers tales and legends collected during his wanderings through our territories. The underground cavities are present in many of the tales, in such a way that 16 of the transcribed stories (30% of the total) present allusions to caves and chasms, an aspect that is quite logical in the case of a limestone country as Mallorca. In this paper we proceed to analyze the references to subterranean cavities contained in that book, carrying out this work from a speleological perspective that includes the identification, if possible, of caves and chasms when their respective toponyms are made explicit; altogether, 7 of the referred cavities are identified in a univocal way. An important part of the analyzed tales and legends have to do with the historical pirate incursions of the Moors on our coasts.

Resumen

Las numerosas publicaciones del Archiduque Ludwig Salvator Habsburg-Lothringen son destacables por sus aportaciones al conocimiento geográfico y naturalístico de las Islas Baleares, aunque también hizo notables contribuciones en su faceta de folklorista. Su libro titulado “*Rundayes de Mallorca*”, publicado el 1895, es sin duda una aportación notable a la cultura popular de la isla, que recoge cuentos y leyendas recopilados durante sus andanzas por nuestros parajes insulares. Las cavidades subterráneas están presentes en bastantes de las narraciones, de tal forma que 16 de los cuentos transcritos (el 30% del total) presentan alusiones a cuevas y simas, aspecto que resulta completamente lógico en el caso de un territorio calcáreo como Mallorca. En este trabajo se procede a analizar las referencias a cavidades mallorquinas contenidas en esa obra del Archiduque, efectuando esta labor desde una perspectiva espeleológica que incluye la identificación, cuando es posible, de las cuevas y simas de las cuales se explicitan sus respectivos topónimos; en total, 7 de las cavidades citadas son identificadas de manera unívoca. Una parte importante de los relatos analizados tienen que ver con las incursiones piráticas de los moros en nuestras costas.

Ginés, J. i Ginés, A. (2020): Les “*Rundayes de Mallorca*” de l’Arxiduc Lluís Salvador: una aproximació espeleològica. *Papers Soc. Espeleo. Balear*, 3: 83-92. ISSN 2605-3144. © Societat Espeleològica Balear.
Rebut: 15 juliol 2020; **Revisat:** 31 juliol 2020; **Acceptat:** 4 agost 2020.
Publicat online: 17 novembre 2020.

Introducció

La relació entre la cultura popular de Mallorca i les cavitats subterrànies, tan abundants al nostre territori, és una temàtica que ha estat molt poc treballada fins al moment actual. De fet, tan sols trobem unes poques aportacions al cançoner popular referides a alguns avencs de l’illa (GINÉS et al., 2006) així com, sobretot, la recent i ben documentada anàlisi efectuada per GÓMEZ-PUJOL & ROIG LÓPEZ (2019) al voltant de les “*Rondaies Mallorquines d’En Jordi des Racó*”, recopilades per mossèn Antoni Maria Alcover a partir de finals del segle XIX (ALCOVER, 1936-1972). Aquesta acurada i recent revisió del rondallari d’Alcover se centra en aspectes geomorfològics lligats al carst de Mallorca, a més de tractar també qüestions etnogràfiques i lingüístiques; sens dubte, l’esmentada publicació ens ha esperonejat a l’hora de redactar les pàgines que seguiran.

Per altra banda, les activitats espeleològiques efectuades els darrers mesos a la zona de Galatzó permeteren a n’Antoni Rafel Valero –company de la SEB– identificar, explorar i topografiar uns avencs, que surten mencionats a una de les “*Rundayes de Mallorca*” publicades per l’Arxiduc Lluís Salvador d’Àustria, a les darreries del segle XIX (HABSBURG-LOTHRINGEN, 1895a). Aquesta

conjunció de circumstàncies ens va revifar l'interès pel recull de rondalles mallorquines elaborat per l'Arxiduc, sobre el qual ja havíem anat recopilant, feia bastants anys, algunes anotacions de caire espeleològic.

La transcendència de les obres de l'Arxiduc Lluís Salvador és inqüestionable, sobretot pel que fa a les seves aportacions en els camps del coneixement de la geografia de Mallorca i de les ciències naturals (RULLAN, 2016; GINÉS, 2018), que tenen la màxima expressió en la seva magna obra coneguda com "*Die Balearen*" (HABSBURG-LOTHRINGEN, 1869-1891). A més de les vessants geogràfica i naturalística, la rellevància d'aquest singular personatge en la seva faceta de folklorista resulta també remarcable, tal com s'assenyala a diverses publicacions sobre la matèria (ORIOI, 1996; VALRIU, 2017). Centrant-nos, doncs, en l'aportació que suposen "*Les Rondalles de Mallorca*" de l'Arxiduc al camp de la cultura popular de l'illa, en aquest treball es farà una anàlisi des d'una perspectiva estrictament espeleològica; cal tenir present, tal i com argumentaven GÓMEZ-PUJOL & ROIG LÓPEZ (2019), que el caràcter carbonatat de la geologia illenca justifica la presència de cavitats subterrànies en bastants de les contarelles populars. En aquest sentit, a un bon nombre de rondalles de la recopilació arxiducal s'esmenten cavitats de diferents tipus (sobretot coves) en contextos narratius ben diversos, i en alguns casos amb al·lusió a topònims concrets, aspectes tots ells que seran desenvolupats al llarg d'aquestes pàgines.

Les rondalles de l'Arxiduc

Amb el títol de "*Rondalles de Mallorca*" es recullen un conjunt de 54 contarelles populars breus, recopilades per l'Arxiduc Lluís Salvador (Figura 1) i publicades el 1895 a Würzburg (Alemanya) amb el text en el català col·loquial de l'illa, encara que sense fer constar l'autoria de l'obra (HABSBURG-LOTHRINGEN, 1895a). Aquest recull comptà amb dues edicions posteriors, amb les capçaleres de les rondalles en català i els textos i la introducció en alemany, sota el títol de "*Märchen aus Mallorca*" (HABSBURG-LOTHRINGEN, 1895b, 1896). Malgrat que la producció literària de l'Arxiduc està centrada majorment en la documentació geogràfica dels territoris visitats, la seva tasca com a folklorista és també rellevant en el cas de les Balears (VALRIU, 2017), i el seu rondallari esdevé una de les fites destacables. En aquest sentit, tant JASSO (1982) com sobretot ORIOI (1996) permeten documentar de manera acurada el context on se situa l'elaboració d'aquest aplec de rondalles, així com els seus trets més destacables.

És inevitable fer qualche mena de comparacions entre el rondallari de l'Arxiduc i el molt més conegut i extens "*Aplec de Rondalles Mallorquines d'En Jordi des Racó*" (ALCOVER, 1936-1972). La primera gran diferència és merament quantitativa: 54 rondalles recopilades per l'Arxiduc enfront de les més de 400 recollides per Alcover; una segona diferència es també quantitativa, donat que les rondalles transcrits per l'Arxiduc solen ser molt breus i amb escassa reelaboració literària per part de l'autor. Per altra banda, la molt diferent extracció social d'ambdós autors, fa que mossèn Alcover –com a prevere que era– defugís sistemàticament dels passatges que podien ser considerats grollers o que contenien aspectes eròtics (JASSO, 1982). Des del punt de vista literari, la prosa emprada per l'Arxiduc és molt més directa i menys elaborada, en part degut a la diferent metodologia emprada pels autors; en aquest sentit,

Figura 1: Retrat de l'Arxiduc Lluís Salvador realitzat pel dibuixant i viatger francès Gaston Vuillier el 1888, imatge que es correspon aproximadament amb les dates en que recopilà el seu recull de rondalles mallorquines.

Figure 1: Portrait of Archduke Ludwig Salvador Habsburg-Lothringen performed by the French designer and traveler Gaston Vuillier in 1888, an image that roughly corresponds to the dates on which he gathered his collection of Mallorcan folk tales.

NÚM.	TÍTOL RONDALLA	PROCEDÈNCIA	TIPUS DE FENOMEN
07	Sa cadeneta	Palma	cova amb propietats màgiques
11	S'escolanet	Sa Pobla	cova que hi sortia por
17	Es dotze lladres	Sa Pobla	cova de lladres
20	Es sac de mentides	Llucmajor	cova usada com a amagatall
21	Es dimonis boiets de Son Martí	Es Capdellà i Calvià	cova amb personatges màgics
25	S'homo que cercava es tresor de na Fàtima	Puigpunyent	forat amb tresor
26	S'encantament de na Fàtima	Puigpunyent	penyal que s'obri, amb tresor màgic
28	Es negret de sa Coma	Sóller	cova amb personatge màgic i tresor
29	Es tresor de sa cova de Son Creus	Bunyola	cova màgica amb tresor
30	Es tresor de ses cases d'Aufabi		cova màgica amb tresor
34	Es pastor de Galatzó	Es Capdellà	avencs on llançar persones
37	Es moros des castell de Santueri		cova refugi de moros
39	Es pastor des pou de ses Basses	S'Arracó, Andratx i Es Capdellà	cova que serví de refugi fugint des moros
41	Es fet de sa torre de Canyamel	Artà	coves citades en una persecució a moros
43	Es moro de dins sa cova	Santanyí	cova refugi d'un moro
47	Es desembarc des moros	Artà	cova refugi de moros

Taula 1: Relació de les rondalles de l'Arxiduc Lluís Salvador on surten mencionades cavitats subterrànies.

Table 1: List of the folk tales from Archduke Ludwig Salvator Habsburg-Lothringen where underground cavities are mentioned.

sembla que Alcover recollia les seves rondalles del major nombre de fonts disponibles, essent després redactades amb els seus personals paràmetres literaris i ètics. Cal consignar que, tal i com el propi Arxiduc indica al pròleg de les seves edicions, la tasca de recollida va comptar amb la col·laboració d'Antoni Penya, fill de l'erudit mallorquí Pere d'Alcantàra Penya (ORIOL, 1996).

Val a dir que el caràcter molt directe i concís, que tenen les rondalles recollides per l'Arxiduc, fa que les narracions se centren més en els fets relatats que en l'entorn on transcorre l'acció. D'aquesta manera resulta gairebé impossible destriar possibles connotacions geomorfològiques o naturalístiques, tal com han fet GÓMEZ-PUJOL & ROIG LÓPEZ (2019) en el seu recent estudi sobre l'aplec de rondalles de mossèn Alcover.

Pel que fa a la cronologia, el rondallari arxiducal va veure la llum el 1895, just un any abans que mossèn Alcover publicqués el primer tom del seu "*Aplech de Rundayes Mallorquines d'En Jordi des Recó*" (ALCOVER, 1896), publicació que tingué continuïtat fins al 1931, poc abans de la mort de l'autor. Malgrat això, cal reconèixer que Alcover havia començat ja en la dècada dels 1880 a recopilar i publicar algunes rondalles, encara que no es pot descartar que l'aparició del rondallari de l'Arxiduc fos el detonant del començament de la publicació sistemàtica de l'aplec d'Alcover (JASSO, 1982; ORIOL, 1996). A més de les edicions originals fetes per l'Arxiduc el 1895 i 1896, s'han imprès diferents versions de les seves rondalles tant en format facsímil com en català normalitzat, publicades totes elles al llarg del segle XX (ARXIDUC LLUÍS SALVADOR, edicions de 1951, 1982, 1996). Concretament, les presents pàgines s'han basat en l'edició relativament recent publicada per J.J. de Olañeta, el 1996.

Les cavitats subterrànies a les rondalles de l'Arxiduc

D'un total de 54 rondalles recopilades per l'Arxiduc, 16 d'elles (devers un 30%) contenen referències a cavitats subterrànies, ja sigui en forma d'al·lusions a coves en general o a cavitats concretes, de les quals s'aporten dades o topònims que poden permetre reconèixer-les. A la Taula 1 es relacionen les rondalles on apareixen cavitats subterrànies, indicant: el número d'ordre dins el recull arxiducal, el títol de la rondalla (segons la grafia normalitzada de la citada edició de 1996), la seva procedència segons l'Arxiduc, i la tipologia de cavitat que s'esmenta en cada rondalla.

Pel que fa a la terminologia emprada a les contarelles, el terme predominant és sens discussió el de **cova**, que és emprat en 14 de les rondalles considerades. Una altra rondalla (*“Es Pastor de Galatzó”*, nº 34) introdueix el terme **avenc**, donat que es parla de cavitats verticals on es poden llançar persones, mentre que altres dues contarelles utilitzen vocables menys espeleològics parlant d'un **forat** (*“S'homo que cercava es tresor de na Fàtima”*, nº 25), o d'un **penyal que s'obrirà** (*“S'encantament de na Fàtima”*, nº 26); en aquest darrer cas, l'expressió utilitzada pot al·ludir als cruïsses o feses d'origen mecànic, existents en aquesta elevació de Puigpunyent.

Com ja hem comentat abans, la prosa de les narracions d'aquest recull és més aviat pobre, pel que fa a la descripció dels indrets on se situen els fets. D'aquesta manera, no és possible treure informacions de caire morfològic, llevat de la dicotomia bàsica entre coves horitzontals (les predominants) i els avencs de tendència vertical (Figura 2), del qual es mencionen dos a la mateixa rondalla (*“Es Pastor de Galatzó”*, nº 34).

Les descripcions de les cavitats solen ser molt concises o gairebé inexistentes. Una de les més extenses, per bé que ben fantàstica, la trobem a *“S'homo que cercava es tresor de na Fàtima”* (nº 25):

“... Quan trobaren sa porrassa, se posaren a cavar i an es poc temps de cavar, sa terra va fer com un uial, s'afonà i romangué un forat ... Quan varen esser dedins, trobaren un empedregat i una especi de referit però antic, veí, amb degotissos. Se feren un tros endins, més retgirats que un coní ... A un cert punt trobaren un gorg d'aigo negra, i se feren por ...”

Una altra descripció fantasiosa del tot està recollida a *“Es tresor de sa cova de Son Creus”* (nº 29), encara que en aquest ocasió és probable que no es tracti d'una cova i, en canvi, es faci referència a una de les nombroses mines artificials d'aquesta contrada del terme de Bunyola:

“... En entrar-hi, lo primer que trobarem, passat aquest esfondrat serà un frare ... Mos farem endins, i més endins trobarem una monja ... Mos farem més endins i trobarem un riu que se passa amb tres passadores, i llavò trobarem un altre frare que guarda sa moneda ...”

Finalment, a la rondalla titulada *“Es moros des castell de Santueri”* (nº 37), es diu que hi havia una cova a la base del castell que arribava fins a la mar, fet que permetia als moros l'aprovisionament de peix fresc. Malgrat no es tracti realment d'una descripció de la cavitat, resulta evident que la cultura popular relaciona fàcilment les coves amb l'existència de possibles sortides fins a la costa, encara que aquesta es trobi bastant llunyana. Un cas semblant es dona també a *“Es pastor de Galatzó”* (nº 34), on l'imaginari local estableix una connexió transitable entre un avenc i una cova així mateix llunyana.

Figura 2: La rondalla *“Es pastor de Galatzó”* inclou la menció a un avenc situat a s'Esquena dets Ases. A) Vista general de les elevacions calcàries situades cap al nord-oest de les cases de Galatzó (Calvià). B) Boca de l'avenc principal que s'obre a s'Esquena dets Ases. (Fotos: J. Ginés).
 Figure 2: The folk tale *“Es pastor de Galatzó”* includes the mention of a chasm located in the place named s'Esquena dets Ases. A) General view of the limestone hillsides stretching to the northwest of the farmhouse of Galatzó (Calvià). B) Entrance to the main pot-hole that opens at s'Esquena dets Ases. (Photos: J. Ginés).

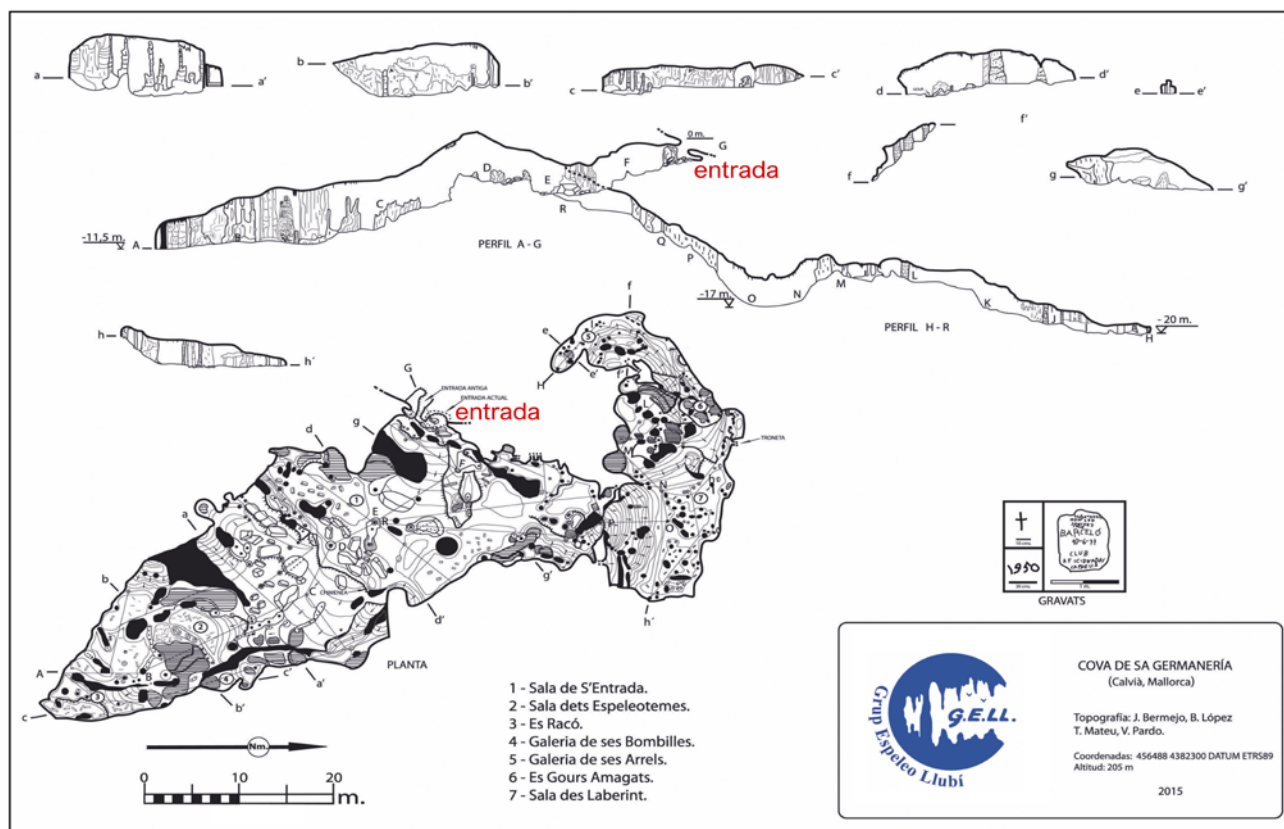

Figura 3: Topografia de la Cova de sa Germaneria (Calvià), la qual surt mencionada a la rondalla "Es dimonis boiets de Son Martí" amb el topònim de Cova d'ets Armaris, fent referència a la denominació d'un penya-segat de les rodalies. (Font: BERMEJO et al., 2015).
 Figure 3: Topographical survey of Cova de sa Germaneria (Calvià), which is mentioned in the folk tale "Es dimonis boiets de Son Martí" with the toponym of Cova d'ets Armaris, referring to the place name of a cliff in the vicinity. (Source: BERMEJO et al., 2015).

La temàtica de les rondalles

Les contarelles on se citen cavitats tenen unes temàtiques molt concretes (Taula 1) que es repeteixen en bastants dels casos. Algunes coves són citades, sense donar gaire detalls addicionals, com a: llocs que serveixen d'amagatall ("Es sac de mentides", nº 20); cavitat on es refugien lladres ("Es dotze lladres", nº 17); o cova d'on hi sortia por ("S'escolanet", nº 11).

Un altre grup consistiria en determinades coves amb propietats màgiques, com és el cas de "Sa Cadeneta" (nº 7), que tracta d'una cova amb un batiport que s'obri i es tanca, i d'on surten objectes amb propietats màgiques. Una variant d'aquesta temàtica estaria representada per la rondalla "Es dimonis boiets de Son Martí" (nº 21) en la qual es parla d'una cova on es refugiaven uns personatges màgics que donen títol a la rondalla (Figura 3).

Més importants quantitativament són les rondalles que mencionen la presència de tresors, normalment custodiats per personatges o animals màgics. En aquesta categoria entrarien: "S'homo que cercava es tresor de na Fàtima" (nº 25), "S'encantament de na Fàtima" (nº 26), "Es negret de sa Coma" (nº 28), "Es tresor de sa cova de Son Creus" (nº 29), i "Es tresor de ses cases d'Aufabi" (nº 30).

Un conjunt també nombrós de rondalles tracten d'episodis relacionats amb els "moros", en contextos factuais molt diferents. Així trobem relats de coves on es refugiaren els moros com a conseqüència de la conquesta cristiana ("Es moros des castell de Santueri", nº 37), llocs de refugi de cristians que fugien dels moros ("Es pastor des pou de ses Basses", nº 39), o episodis diversos lligats a les ràtzies dels pirates sarrains ("Es fet de sa torre de Canyamel", nº 41; "Es moro de dins sa cova", nº 43; "Es desembarc des moros", nº 47).

Finalment, atenent la singularitat de la seva temàtica, cal fer referència a la rondalla titulada "Es pastor de Galatzó" (nº 34), que ens parla de les malifetes del Comte Mal qui pretenia desfer-se d'un pastor díscol, de les seves terres, llançant-lo a un avenc de la contrada (Figura 2). De fet, aquest és l'únic relat del recull que ens ocupa en el qual es fa referència a cavitats de tendència vertical.

Topònims mencionats

Encara que la major part de les referències a cavitats subterrànies de l'illa estan fetes de mode del tot genèric, a les rondalles de l'Arxiduc s'aporten bastants topònims i altres dades geogràfiques que permeten identificar localitats concretes (Taula 2). En alguns casos, els topònims que es transcriuen a les rondalles no s'han pogut relacionar amb cap cova coneguda amb aquell nom en els ambients espeleològics, situació que es dona a la Cova Foradada localitzada aparentment a les terres artanenques (*“Es desembarc des moros”*, nº 47). En altres ocasions s'aporten topònims que apunten cap a indrets amb abundants cavitats conegudes, però sense poder reconèixer de quina cavitat concreta es tracta; això succeeix, per exemple, amb la Cova de Son Sabater (*“S'escolanet”*, nº 11), o la Cova Fonda (*“Es moros des castell de Santueri”*, nº 37) que podria correspondre a qualsevol de les cavitats ubicades a la base del castell de Santueri (Figura 4; HERNÁNDEZ-GASCH, 2009). Un cas semblant seria el de la Cova de Son Creus (*“Es tresor de sa cova de Son Creus”*, nº 29), que segurament fa referència a alguna de les nombroses boques de mina existents a la contrada, com és la mina Sant Mateu (MERINO, 1992), també coneguda com de Son Creus o s'Argentera (ENCINAS, 2014); en aquest sentit, a aquesta rondalla es diu: *“... Si hi volíeu venir amb jo, treuríem tot es vernis i tota*

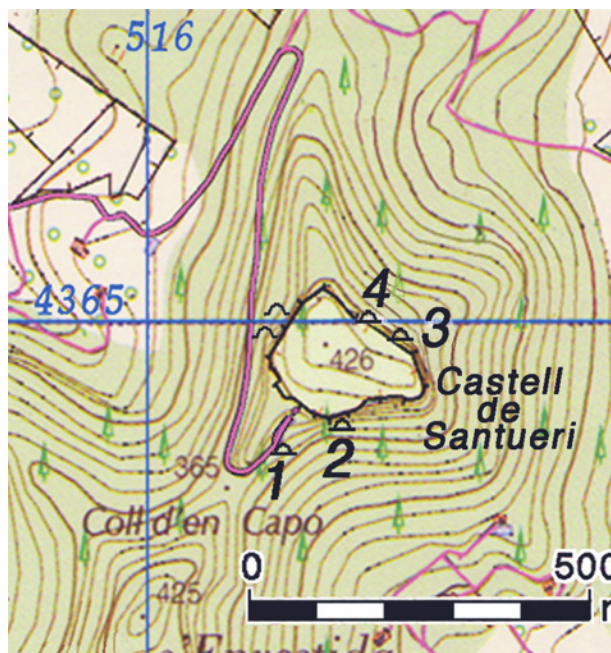

Figura 4: Mapa de situació de les coves situades a la base del castell de Santueri (Felanitx), on segons la rondalla es refugiaren els moros. 1: Cova Calenta, 2: Cova des Bous, 3: Cova des Drac, 4: Cova des Confessionari des Moros. (Font: HERNÁNDEZ-GASCH, 2009).
 Figure 4: Location map of the caves placed at the base of Santueri castle (Felanitx), where according to a folk fable the Moors took refuge. 1: Cova Calenta, 2: Cova des Bous, 3: Cova des Drac, 4: Cova des Confessionari des Moros. (Source: HERNÁNDEZ-GASCH, 2009).

TOPÒNIM	RONDALLA	NÚM.	MUNICIPI	COORDENADES UTM (31S -ETRS89)
Cova de Son Sabater <i>(alguna de les cavitats situades al Pujol de Son Sabater)</i>	S'escolanet	11	Sa Pobla	502030 – 4405465
Coves d'ets Armaris <i>(podria tractar-se de la Cova de sa Germaneria)</i>	Es dimonis boiets de Son Martí	21	Calvià	456490 – 4382300
Cova des Puig de na Fàtima	S'homo que cercava es tresor de na Fàtima S'encantament de na Fàtima	25 i 26	Puigpunyent	459300 – 4387520
Cova des Negret	Es negret de sa Coma	28	Sóller	476316 – 4400170
Cova de Son Creus <i>(segurament es refereix a alguna de les mines de la contrada)</i>	Es tresor de sa cova de Son Creus	29	Bunyola	–
Avenc de s'Esquena dets ASES <i>(cita també un avenc desconegut situat al Puig des Caragol)</i>	Es pastor de Galatzó	34	Calvià	453605 – 4385740
Cova Fonda <i>(alguna de les cavitats situades a la base del castell)</i>	Es moros des castell de Santueri	37	Felanitx	–
Cova de s'Ermita (Coves d'Artà) <i>(esmenta una Cova des Coloms, també situada al Cap Vermell)</i>	Es fet de sa torre de Canyamel	41	Capdepera	538700 – 4389675
Cova des Drac <i>(situada al Rafal des Porcs)</i>	Es moro de dins sa cova	43	Santanyí	508615 – 4350230
Cova Foradada	Es desembarc des moros	47	Artà	–

Taula 2: Topònims de cavitats subterrànies mencionades al recull de rondalles de l'Arxiduc Lluís Salvador.
 Table 2: Place names of the underground cavities that are referred in the folk tales from Archduke Ludwig Salvator Habsburg-Lothringen.

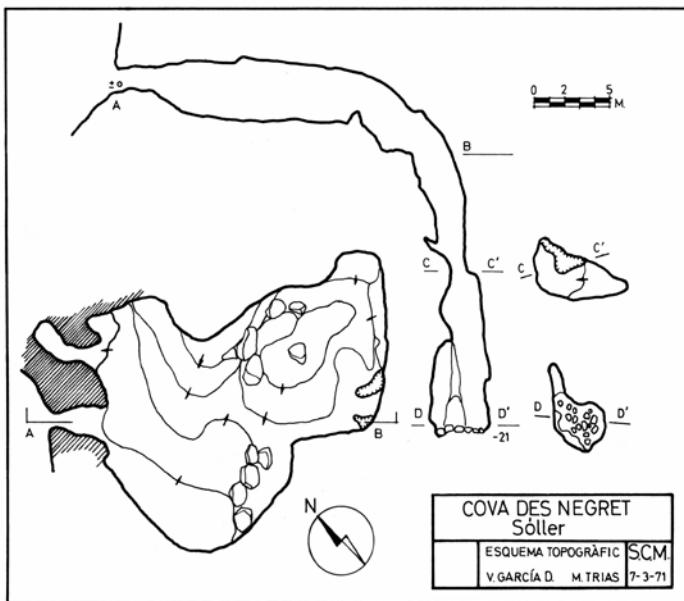

Figura 5: Topografia esquemàtica de la Cova des Negret (Sóller), on se situa l'acció de la rondalla "Es negret de sa Coma". (Font: TRIAS, 1995).
 Figure 5: Schematic topography of Cova des Negret (Sóller), where the action of the folk tale entitled "Es negret de sa Coma" is situated. (Source: TRIAS, 1995).

d'aquesta elevació del terme de Puigpunyent. De fet, en aquest pujol està documentada la Cova des Puig de na Fàtima (ENCINAS, 2014, 2020), malgrat que les dues topografies publicades –de dates i autors diferents: J. Soberats (1970) i J.A. Encinas (2016)– presenten unes diferències realment notables, les quals fan pensar que no es tracta de la mateixa cavitat. Aquesta contarella apareix també recollida al rondallari d'Alcover, tal i com assenyalen GÓMEZ-PUJOL & ROIG LÓPEZ (2019).

Pel que fa a la rondalla "Es negret de sa Coma" (nº 28), la seva acció es correspon amb un topònim espeleològic concret, com és la Cova des Negret, de Sóller (Figura 5), encara que l'Arxiduc no cita de fet cap cavitat subterrània en aquest relat. Per la seva banda, ALCOVER (1903) publicà una versió més extensa d'aquesta contarella, que situa els fets a una cova de la possessió de sa Coma. Cal precisar que al "Die Balearen" (volum 5) l'Arxiduc sí que parla explícitament de la Cova des Negret, al temps que s'explica la seva llegenda. Convé assenyalar que TRIAS (1995) es fa ressò de la possibilitat

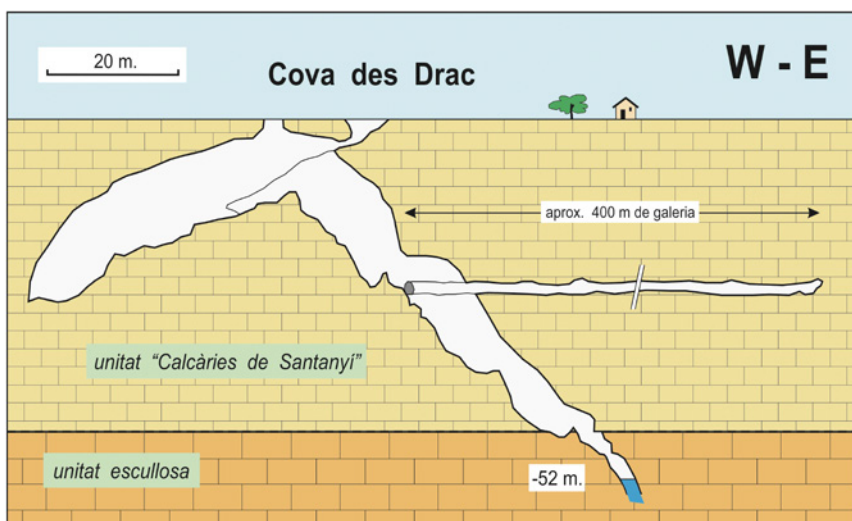

Figura 6: Perfil geològic esquemàtic de la Cova des Drac, situada al Rafal des Porcs (Santanyi), mencionada a la rondalla "Es moro de dins sa cova". (Font: FORNÓS et al., 2007).
 Figure 6: Simplified geological profile of Cova des Drac, located at Rafal des Porcs farm (Santanyi), that is mentioned in the folk tale "Es moro de dins sa cova". (Source: FORNÓS et al., 2007).

sa moneda que voldríeu ...", afegint-se una nota a peu de plana que explica que la paraula *vernís* es refereix a "Mineral que té plata, plom, etc."

A la rondalla titulada "Es dimonis boiets de Son Martí" (nº 21), l'acció se situa a les Coves d'ets Armaris on es refugiaven aquests personatges màgics. La citada caverna amb tota probabilitat es correspon amb la Cova de sa Germaneria (BERMEJO et al., 2015), que és la denominació actual d'una important cavitat molt propera a la finca de Son Martí i ben coneguda per la gent de la contrada (Figura 3). Val a dir que al volum 5 del "Die Balearen" (publicat el 1884) aquesta cavitat apareix amb el topònim de Cova de sa Germania, al·ludint a set germans que es perderen dins ella; així mateix, en la seva magna obra l'Arxiduc situa a prop de l'esmentada cova un penya-segat conegut com els Armaris, amb la qual cosa pareix evident que totes tres denominacions corresponen a la mateixa localitat.

Les dues contarelles que fan referència al Puig de na Fàtima ("S'homo que cercava es tresor de na Fàtima", nº 25; "S'encantament de na Fàtima", nº 26) descriuen, de manera molt ambigua i fantàstica, una cavitat subterrània situada al cim

que el topònim d'aquesta cova estigui relacionat amb el malnom (Negret) d'un bandejat que es refugiava a la cavitat, circumstància també recollida per l'Arxiduc al "Die Balearen".

La rondalla "Es pastor de Galatzó" (nº 34) esmenta un avenc situat a l'indret conegut com s'Esquena dets Ases (Figura 2), paratge on recentment s'han explorat i topografiat alguns avencs de boca ben vistosa (VALERO, 2020). L'acció de la rondalla parla també de la possible sortida per una cova situada a prop del Pou de ses Sínies, que podria correspondre amb l'espectacular entrada de la Cova d'en Batiat (AGUARELES et al., 2010; ENCINAS, 2014). La mateixa contarella esmenta la

presència d'un altre avenc al Puig des Caragol, també a la finca pública de Galatzó, que fins ara és desconegut. El paper d'aquests avencs en el relat és ben clar: poden servir per llançar una persona que fa nosa o resulta incòmoda.

Dins de les rondalles que tracten d'episodis relacionats amb els moros, destaca la titulada "*Es moro de dins sa cova*" (nº 43), que al·ludeix explícitament a la Cova des Drac, des Rafal des Porcs, al terme de Santanyí (Figura 6; FORNÓS et al., 2007). És interessant comentar que l'argument d'aquest relat és molt similar a la llegenda que dona nom a les Coves del Pirata, de Manacor (ESTELRICH, 1897). En ambdues coves –a les quals és possible l'aprovisionament d'aigua– el relat ens parla d'un moro que es refugià a la cavitat, en quedar-se a terra després d'una incursió sarraïna de pirateria; en els dos relats, el protagonista aconsegueix reunir-se amb companys seus i tornar a la seva terra.

Continuant amb els temes relacionats amb desembarcaments de moros a les costes mallorquines, la rondalla "*Es fet de sa torre de Canyamel*" (nº 41) ens descriu com la gent del lloc foragità els moros perseguint-los al llarg del Cap Vermell, passant per la Cova de s'Ermita (Figura 7), coneguda avui en dia com les Coves d'Artà. Aquest relat ens parla també d'una cavitat denominada Cova des Coloms –cavitat marina situada, segons el "*Die Balearen*", entre la Cova de s'Ermita i la platja de Canyamel– que ben bé podria ser la localitat que actualment es coneix com la Cova de l'Embarcador del Rei.

Per finalitzar aquest apartat, convé fer referència a una cova que apareix citada al relat titulat "*Es pastor des pou de ses Basses*" (nº 39), però que no hem inclòs en la Taula 2 per tractar-se probablement d'una cova i un topònim del tot ficticis: la Cova d'Escata-pa. L'acció d'aquesta rondalla se situa en terres andritxoles, i està també relacionada amb els episodis lligats a incursions dels moros.

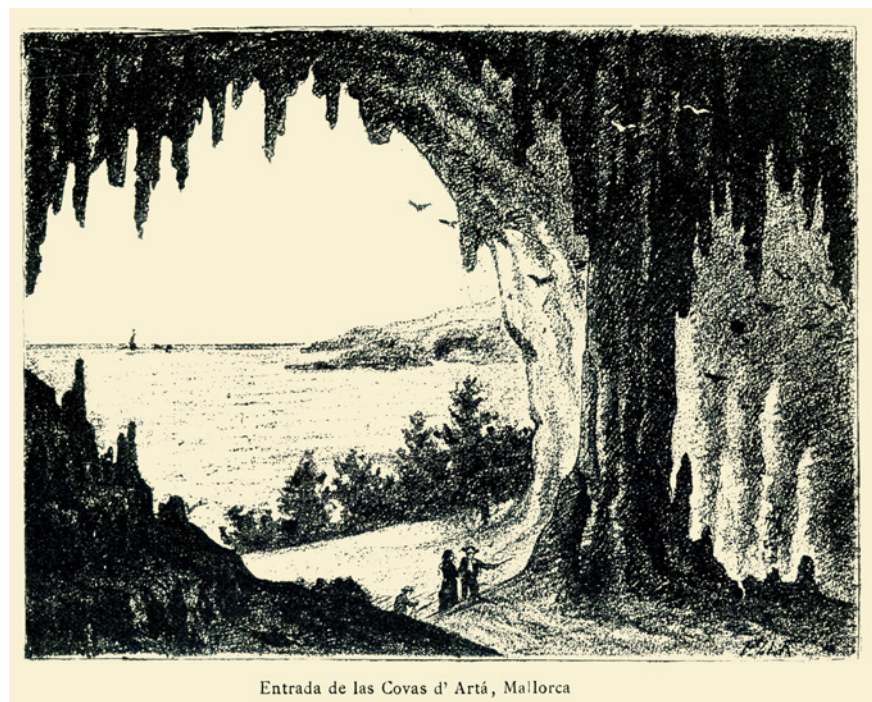

Figura 7: Vista de l'entrada de la Cova de s'Ermita (coneguda actualment com les Coves d'Artà), segons un gravat de finals del XIX publicat a TOBELLA (1882). Aquesta molt famosa cova apareix citada a la rondalla "*Es fet de sa torre de Canyamel*".
 Figure 7: View of the entrance to Cova de s'Ermita (currently known as Coves d'Artà), after an engraving from the end of 19th century published at TOBELLA (1882). This very famous cave is mentioned in the fable "*Es fet de sa torre de Canyamel*".

Consideracions finals

A més de la ingent tasca de l'Arxiduc centrada en el coneixement geogràfic de les nostres illes, amb la seva magna obra "*Die Balearen in Wort und Bild geschildert*" (HABSBURG-LOTHRINGEN, 1869-1891), les seves contribucions a la cultura popular i la tradició de Mallorca mereixen també ser ressaltades. En aquest sentit, les "*Rundayes de Mallorca*" que publicà el 1895 són un bon exponent de la seva tasca com a folklorista.

El recull de rondalles fet per l'Arxiduc inclou fins a 16 contarelles on es fa al·lusió a cavitats subterrànies, aportant els topònims i dades geogràfiques que permeten identificar de manera unívoca algunes de les coves i avencs on té lloc l'acció dels relats.

La comparació amb el rondallari de mossèn Alcover és inevitable. Les principals diferències són quantitatives: només 54 rondalles integren l'aplec de l'Arxiduc, les quals són en general molt breus i concises. Des del punt de vista de l'estil, aquest recull es caracteritza per una prosa molt directa amb, aparentment, una escassa reelaboració literària posterior a la recollida oral de les contarelles; els aspectes descriptius del territori són en general minsos, sobretot si els comparem amb el recull alcoverià. Unes

poques rondalles estan presents als dos aplecs com són, per exemple, les que fan referència a "Es negret de sa Coma" i al tresor o encantament del "Puig de na Fàtima".

Quant als temes de les rondalles, predominen les referències a coves on tenen lloc episodis relacionats amb els "moros", així com al·lusions a coves on es poden trobar tresors, dotades sovint de propietats o comportaments màgics. Tan sols un relat menciona la presència de cavitats verticals, o avencs.

L'aspecte tal vegada més destacable de "Les Rondalles de Mallorca" de l'Arxiduc és la seva fidelitat a la tradició oral de l'illa i l'escassa recreació literària, deformadora del seu contingut i estil, que sol ser freqüent en els reculls sobre cultura popular de finals del segle XIX. Tal com assenyala ORIOL (1996), aquest aplec de rondalles constitueix una peça important dins la tradició folklòrica en llengua catalana.

Agraïments

Cal expressar la nostra gratitud al company de la Societat Espeleològica Balear (SEB) Antoni Rafel Valero, per les seves informacions sobre les activitats espeleològiques desenvolupades a la finca de Galatzó. Per altra banda, hem d'agrair també les facilitats donades per José Bermejo de cara a la reproducció de la seva topografia de la Cova de sa Germaneria. El present treball ha estat elaborat dins el marc del projecte d'investigació del MINECO, CGL2016-79246-P (AEI-FEDER, UE). Els autors agraeixen les observacions i els suggeriments aportats per Lluís Gómez-Pujol, Juanjo Enseñat i Joan J. Fornós.

Bibliografia

- AGUARELES, A.; CALVO, M.; CÓZAR, E.; LÓPEZ, M.F.; POU, S. & SALOM, J.C. (2010): *Guia de la finca pública Galatzó*. Conselleria de Medi Ambient i Mobilitat, Govern de les Illes Balears. Ajuntament de Calvià. 225 pàgs. Palma.
- ALCOVER, A.M. (1896): *Aplech de Rondalles Mallorquines d'En Jordi des Racó*. Tom I. Tipografia Catòlica de Sanjuan, Germans. Palma.
- ALCOVER, A.M. (1903): Folk-Lore Balear. Tradicions populars mallorquines. *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 10 (278-279): 65-71. Palma.
- ALCOVER, A.M. (1936-1972): *Aplec de Rondalles Mallorquines d'En Jordi des Racó*. Editorial Moll, 24 volums. Palma.
- ARXIDUC LLUÍS SALVADOR (edició de 1951): Rondalles de Mallorca. In: DOLÇ, M. (ed.) *Obres completes [en català]*. Editorial Selecta. Col. Biblioteca Selecta, 88: 149-271. Barcelona.
- ARXIDUC LLUÍS SALVADOR (edició facsímil de 1982): *Rondalles de Mallorca*. José J. de Olañeta, Editor. Arxiu de Tradicions Populars, 16. 284 pàgs. Sa Pobla, Mallorca.
- ARXIDUC LLUÍS SALVADOR (edició de 1996): *Rondalles de Mallorca*. J.J. de Olañeta, Editor. Col. El Pou de la Lluna, 8. 106 pàgs. Palma.
- BERMEJO, J.; LÓPEZ, B.; MATEU, T.; PARDO, J.V. & DEYÀ, J. (2015): Cova de sa Germaneria (Calvià, Mallorca). *Gota a Gota*, 7: 28-36. Villacarrillo, Jaén.
- ENCINAS, J.A. (2014): *Corpus Cavernario Mayoricense*. El Gall Editor. 1355 pàgs. Pollença, Mallorca.
- ENCINAS, J.A. (2020): *Actualizaciones en curso, año 2020 del Corpus Cavernario Mayoricense*. 199 pàgs. Pollença. Edició online: <http://ccmallorca.net/>
- ESTELRICH, P. (1897): *Las Cuevas del Pirata del predio Son Forteza del término de Manacor. Guía de las mismas y descripción abreviada de sus principales maravillas*. Tipo-Lit. de Amengual y Montaner. 23 pàgs. Palma.
- FORNÓS, J.J.; GINÉS, J.; GÓMEZ-PUJOL, L.; RIQUELME, J. & ROSSELLÓ, V.M. (2007): Descripció geomòrfica des Màrmols fins as Balç (Santanyi): un segment modèlic del litoral marinenc a Mallorca. In: PONS, G.X. & VICENS, D. (eds.) *Geomorfologia litoral i Quaternari. Homenatge a Joan Cuerda Barceló*. Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 14: 259-286. Palma.
- GINÉS, A. (2018): Ludwig Salvator, promotor y divulgador de las ciencias naturales de las Baleares, desde la perspectiva de su tiempo. In: GREGOROVICHOVÁ, E. (ed.) *Ludvik Salvátor Toskánský, Vědec a Cestovatel, V Roce 170. Výročí Narodení*. Národní Archiv. 153-161, 380-382. Praga.
- GINÉS, J.; FIOL, M. & GINÉS, A. (2006): Els avencs i el cançoner popular de Mallorca: algunes aportacions inèdites. *Endins*, 30: 83-86. Palma.
- GÓMEZ-PUJOL, L. & ROIG LÓPEZ, M. (2019): Els fenòmens càrstics a les Rondalles Mallorquines d'en Jordi des Racó: notes de geomorfologia, lingüística i etnografia. *Papers Soc. Espeleo. Balear*, 2: 37-54. Palma.

- HABSBURG-LOTHRINGEN, L.S. (1869-1891): *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*. Brockhaus. 7 vols. Leipzig.
- HABSBURG-LOTHRINGEN, L.S. (1895a): *Rondayes de Mallorca*. Verlag der Kais. U. Kgl. Hofbuchhandlung von Leo Woerl. IV + 230 pàgs. Würzburg.
- HABSBURG-LOTHRINGEN, L.S. (1895b): *Märchen aus Mallorca*. Verlag der Kais. U. Kgl. Hofbuchhandlung von Leo Woerl. XXIV + 275 pàgs. Würzburg i Leipzig.
- HABSBURG-LOTHRINGEN, L.S. (1896): *Märchen aus Mallorca. Gesammelt von Erzherzog Ludwig Salvator*. Verlag der Kais. U. Kgl. Hofbuchhandlung von Leo Woerl. XXIV + 271 pàgs. Würzburg i Leipzig.
- HERNÁNDEZ-GASCH, J. (2009): Les coves de la cinglera del Castell de Santueri (Felanitx, Mallorca): els materials del fons Colominas del Museu d'Arqueologia de Catalunya. *Endins*, 33: 19-34. Palma.
- JASSO, V. (1982): Pròleg. In: *Arxiduc Lluís Salvador, Rondayes de Mallorca*. José J. de Olañeta, Editor. Arxiu de Tradicions Populars, 16: 5-16. Sa Pobla, Mallorca.
- MERINO, A. (1992): Aportación al conocimiento de la mina «San Mateo» (Bunyola, Mallorca). *Endins*, 17-18: 89-95. Palma.
- ORIOL, C. (1996): Les «Rondaies de Mallorca» de l'Arxiduc Lluís Salvador: oralitat i gènere dels relats. In: MASSOT, J. (coord.) *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes / XXXII. Miscel·lània Germà Colón*. Vol. 5. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 77-89. Barcelona.
- RULLAN, O. (2016): El archiduque Luis Salvador Habsburgo-Lorena (1847–1915), geógrafo. In: VERA, J.F.; OLCINA, J. & HERNÁNDEZ, M. (eds.) *Paisaje, cultura territorial y vivencia de la Geografía. Libro homenaje al profesor Alfredo Morales Gil*. Universidad de Alicante. Instituto Interuniversitario de Geografía. 895-920. Alacant.
- TOBELLA, F.X. (1882): XII. Excursió á Palma, Covas de Artá i de Manacor (Mallorca). 25 de Juny á 4 de Juliol de 1880. *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana. Any primer 1881*. Tipografia de Jaume Jepús. 287-312. Barcelona.
- TRIAS, M. (1995): Arqueologia de les cavernes de Mallorca / Archaeology of the caverns of Mallorca. In: GINÉS, A. & GINÉS, J. (eds.) *El carst i les coves de Mallorca / Karst and caves in Mallorca*. *Endins*, 20 / *Mon. Soc. Hist. Nat. Balears*, 3: 171-190. Palma.
- VALERO, A.R. (2020): Els Avencs de s'Esquena dets Ases (Galatzó, Calvià). *Papers Soc. Espeleo. Balear*, 3: 47-54. Palma.
- VALRIU, C. (2017): El folklore en las Baleares, una aproximación histórica. *Boletín de Literatura Oral*. Departamento de Filología Española, Universidad de Jaén. Vol. Extr. nº 1: 541-558. Jaén.

Aquest article es distribueix sota els termes de la llicència CC-BY-NC-ND 4.0

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>